

РЕЦЕНЗІЯ НА МАТЕРІАЛИ 5-ОГО ТОМУ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» У 20-ТИ ТОМАХ

П'ятий том нового академічного тлумачного Словника української мови в 20-ти томах охоплює українську лексику на літеру **З** (діапазон з — зв'янути) (близько 10 тис. лексичних одиниць).

Уважне прочитання цього тому засвідчує, що ми маємо справді фундаментальну лексикографічну працю, виконану творчим колективом науковців. У передмові до тому наводяться 4 таблиці, де представлено статистичні параметри процесу лексикографічного розвитку сучасного тлумачного словника, яким є Словник української мови в 20-ти томах. Скажімо, з таблиці 3 видно, що обсяг реєстру діапазону з — зв'янути у СУМ-20 порівняно із СУМ-11 збільшився майже в 1,27 раза. Значно зросли кількість і якість ілюстративного матеріалу. Особливо це стосується системи термінологічних словосполучень, кількість яких порівняно із СУМ-11 у п'ятому томі СУМ-20 зросла більше ніж у чотири рази.

Значного лексикографічного опрацювання зазнали питома українська лексика і фразеологія. Водночас, скажімо, пареміологія заслуговує, на нашу думку, пильнішої уваги в загальномовному словнику. Так, символіку боягузтва передає цілий ряд паремій, наприклад: «Такий відважний, як заєць», «Лаяв заєць вовка, тільки вовк того не чує», «Полохливий вовк і пенька боїться», «Заєць спить, та очей не жмурить». Водночас вважаємо, що подавати паремії лише як звичайні ілюстративні одиниці (як це практикувалося в СУМ-11) означає ігнорувати їх образний зміст.

Як ілюстративний елемент Словника паремії зазвичай яскраво доповнюють характеристику заголовної реєстрової одиниці, пор.: «Зайця видно по вухах»; «Не було в зайця хвоста й не буде»; «Хоч і коня загнав, зате зайця спіймав»; «Поневолі заєць біжить, як літати нема чим» (водночас бачимо, що заєць виступає в народній уяві об'єктом кепкування). Про що-небудь недоречно сказане кажуть: «Вибіг, як заєць із капусти». Також необачних у своїх забаганках попереджають: «Не женися за двома зайцями, бо й одного не спіймаєш». Образні значення, характерні для паремій, теж бажано було б відбити у Словнику.

Наприклад, лексема **ЗВІР** має не лише основне пряме значення «дика, звичайно хижа тварина», але й символічне, що виражається в стосунках звіра й людини. Зокрема, у стародавній традиції поважні люди прибирали якусь звірину назву. Вірили, що чорний звір звичайно шкодить людині, бо в ньому сидить біс. Є чимало яскравих прикладів знаковості української етнокультури, що мали б знайти своє висвітлення в загальномовному Словнику.

Лексичне опрацювання сучасної української лексики і фразеології в зазначеному томі в цілому заслуговує на схвалення. Надзвичайно важливо, що автори, ідучи в руслі випробуваної світової практики словникарства, готують аналізований том (як і весь СУМ-20) у паперовому та електронному варіантах.

Творчий колектив словника дбає передусім про поповнення реєстру, і, як бачимо, він помітно зріс. Відповідно зріс корпус ілюстративного матеріалу і, що важливо, за рахунок нових імен (Олекса Ізарський, Л. Конович, К. Москалець, А. Перепаддя, Н. Сняданко, І. Шаповал). Крім цього, продуктивно використано також матеріали художніх перекладів: Ю. Лісняк, переклади з творів К. Чапека; В. Мисик, переклади з творів Омара Хаяма; Ю. Покальчук, переклади з творів Дж. Селінджера; А. Содомора, переклади з творів Овідія; переклади з творів Арістофана; В. Стус, переклади з творів Б. Брехта.

© В. ЖАЙВОРОНОК, 2015

Акцентуючи увагу на розширенні реестру Словника, наведемо ще такі цифри. У цілому 5-й том 20-томника збільшився на 27,56 %. Були уточнені і розширені формули тлумачення слів. Додано нових значень у співвідношенні 26–89 %, нових відтінків значень відповідно у співвідношенні 18–66 %. Ілюстративний матеріал зріс на 77–78%. Значно збільшено також так звану заробову зону — усталених словосполучень стало більше на 34,99 %.

Значне розширення реєстрової частини відбулося за рахунок додавання нової і раніше не включеної лексики (*західноєвропейський, західнокарпатський, західносибірський, західнослов'янськ, західнослов'янський, західноукраїнський, західнокарпатський, захікіати, захлиснути, захлистувати, нахлистуватися, захлюпотати, захристия, захристя, захудий, зацаринський та ін.*), а також дериватів (*західник, західники, західницький, західнячка, захланно, захлеснутий, захлюпнутися, захлюпатися, захміліло, захов, заходень, захопливість, захопливо, захоплювальний, захоплювач, захоронення, захоронювати, захороняти, зацарювання, зачуватися та ін.*).

У цілому зауважимо, що опрацювання і формування на новій основі обох частин Словника (лівої і правої) не викликає суттєвих заперечень.

Окремо варто спинитися на ремаркуванні лексики. Дуже добре, що при ремаркуванні провадиться лінія на уточнення реальної картини функціонування мовних одиниць у мовній практиці. Так, наприклад, при ряді слів знімається ремарка *діал.* у зв'язку з тим, що реальний мовний матеріал виводить конкретне слово за межі діалектного вживання (*захланний, захланник, захланність, захланно, захлипатися, захрупотіти, зачувати, зашпортуватися, зацебнений, збоятися, збридити, збридитися та ін.*).

Ряд ремарок змінюється, подається точніша ремарка, яка відповідає реальному сучасному статусу слова в мові (*захребетник, захребетниця, заволока, загалдикати, задрипанець, задрипаний, задрипанка, задрипати, задрипатися та ін.*). Ремарки *розм., фам.* тут змінено на *зневажл.*

У зв'язку зі сказаним вище хочемо зазначити, що широковживана діалектна лексика часом ближча до народнорозмовної, яка є частиною літературного лексичного складу мови (пор. *чічка, ватра* і под.). На нашу думку, при таких лексемах доречнішою була б ремарка *нар.-розм.* А лексика на позначення мовних знаків етнокультури могла б мати при собі ремарку *трад.-нар.* (традиційно-народне). Якщо ми вже говоримо про ремаркування, то, на наш погляд, деякі ремарки треба уточнити. Наприклад, не варто об'єднувати ремарки від лексем *релігійний* і *церковний* (*рел.-церк.*), оскільки релігійна і церковна сфери хоч і переплітаються, але це не завжди те саме. Така подача матеріалу вимагає пильності.

Деякі словникові статті не зовсім зрозумілі зі змістового погляду, наприклад: **ЗАЧУЖ'А**, *присл., розм., рідко*. Збоку, не будучи близьким, пов'язаним із чим-небудь. *Зачужа жаль* (Номис).

До деяких пасивних дієприкметників не подаються форми на *-но, -то*. А там, де такі форми є, чомусь не наводиться ремарка (див. **застережно** — потрібна ремарка *юр.* До п'яти статей або їх структурних елементів (значень, відтінків) не наведено ілюстративного матеріалу. Можливо, більше треба практикувати підтвердження того чи того значення словосполученнями-реченнями.

Не зовсім послідовно розроблено тлумачення однотипних за морфологічною структурою і семантикою слів. Наприклад, дія за знач. **занечистити** і стан за знач. **занечиститися** неправильно подаються як одне значення; натомість дія за знач. **зволожити** і стан за знач. **зволожитися** розглядаються як два значення; ще неточний варіант тлумачення: дія за знач. **замулювати** і **замулюватися**. Те саме спостерігаємо, коли читаємо тлумачення слова **загноєння** за допомогою формули «*дія і стан за знач. загноїтися*» (дієслово позначає радше стан, а не дію).

Див. ще таке: віддієслівні іменники від форм доконаного і недоконаного виду розводяться в різні статті з тим самим тлумаченням. У цих випадках дієслівні форми треба зводити в одну статтю.

Слід уважніше поводитися з ремаркою *рідко*. Є лексеми, які навряд чи треба вважати рідковживаними, наприклад *занадитися*. Щодо лексем *завідуючий, завідуюча*, то ці форми радше розмовні, ніж рідковживані (нормативні *завідувач, завідувачка*).

Деякі лексеми або окремі їх значення передають реалії народної культури. У цьому випадку ремарка *розм.* недоречна, бо йдеться про етносимвольну характеристику слова. Прикладом цього є етносимвол *заговір* у значенні «замовляння» та його вживання в порівнянні («Мов заговір, ім'я його шепчу» — О. Забужко). На такі етносимвольні перлини народної культури треба особливо зважати.

Дуже добре, що укладачі пильнують витлумачення реєстрових одиниць, які в сучасному функціонуванні набули статусу еквівалентів слова. Це можна продемонструвати на прикладі статті **ЗАМІСТЬ** як частини складеного сполучника *замість того щоб* (гадаємо, коми в подібних утвореннях ставити не варто, оскільки аналогом сполучника виступає вся сполучникова структура).

Ще з часів СУМ-11 пропонувалося в тлумаченнях не вживати слова, відсутні в реєстровій частині словника. Сьогодні проблема не зникає. Укладач стоїть часто перед вибором — дати в тлумачення відсутнє в реєстрі слово чи ні. На нашу думку, треба такі мовні одиниці або давати в реєстровій частині Словника, або не включати взагалі. Треба пильгувати подання у словнику дієслівних гнізд і форм. Штучні форми варто оминати.

Уважно слід ставитися й до ілюстративного матеріалу. Він має бути зрозумілим і граматично завершеним (граматичні помилки в ньому мають бути виправлені). Уніфікованою повинна бути й подача прямої мови в ілюстраціях. Трапляються випадки зайвих багатослівних ілюстрацій. Не зовсім бажаною є й велика кількість ілюстративного матеріалу на одне значення чи його відтінок (достатньо 3–4 прикладів).

Зазначені вище зауваження й побажання не можуть істотно вплинути на загалом високу оцінку підготовленого колективом УМІФу 5-го тому СУМ-20, що є вагомим внеском як у сучасну історію і практику української лексикографії, так і в українську національну культуру взагалі. У цілому роботу над рецензованим томом можна вважати завершеною, а його рукопис (машинопис) належно підготовленим для подання до видавництва після усунення відзначених недоліків та недоглядів. Уважаємо найголовнішим не порушувати в Словнику системності формування лексичних гнізд, а також зайвими є намагання максимально «осучаснити» цю фундаментальну працю.

В. ЖАЙВОРОНОК